

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.79.68.039

Акматалиев А.Т.

СОЦИУМДУН ЖАШОО ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДӨГҮ
АДЕП-АХЛАКТЫК АҢ-СЕЗИМДИН РОЛУ

Акматалиев А.Т.

РОЛЬ НРАВСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ
В ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИУМА

A. Akmataliyev

THE ROLE OF MORAL CONSCIOUSNESS
IN LIFE OF SOCIETY

УДК: 93.1 (575.2) (04)

Аталган макалада социумдун жашоо ишмердүүлүгүндөгү адеп-ахлактык аң-сезимдин ролу каралат, андан тышкары анда айтылгандай, адеп-ахлактык аң-сезим адамдагы жана коомдогу коомдук жандык менен өз ара аракеттенүүдө рационалдуу жана иррационалдыктын жыйындысы катары, бир жагынан адамды жаратылыш дүйнөсүнөн бөлүп алып, анын жардамы менен адам жасаган жана салыштырмалуу коопсуз, ыңгайлуу дүйнө жаралды, ал эми экинчи жагынан - азыркы шарттарда коом экологиялык жана руханий-демографиялык тунгуюкка жеткендигине кандайдыр бир деңгээлде салым кошкон. Социумдун кризистик аң-сезимин пайда кылган тенденцияларды жеңүү үчүн Кыргызстанда коом жарандык коом институтун колдонсо болот. Жарандык коомдун институту ар түрдүү социалдык-экономикалык жана социалдык-саясий өзгөчөлүктөрдөгү социалдык реалдуулук катары, бир жагынан, коомдук-экономикалык, социалдык-саясий, социалдык-идеологиялык, социалдык-психологиялык туруктуулук менен байланыштуу.

Негизги сөздөр: социум, жашоо ишмердүүлүк, адеп-ахлак, аң-сезим, табият, фактор, процесс, коомдук-экономикалык формация, база, стратегия.

В данной статье рассматривается роль нравственного сознания в жизни общества, также в ней говорится о том, что нравственное сознание как совокупность рационального и иррационального в человеке и обществе во взаимодействии с общественным бытием, с одной стороны, выделило человека из мира природы, и с его помощью был создан рукотворный и относительно безопасный и комфортный мир, а с другой стороны, определенным образом способствовало тому, что в современных условиях общество зашло в экологический и духовно-демографический тупик. И, таким образом, современное нравственное сознание нуждается в существенном преобразовании, чтобы выйти из этого тупика. Для преодоления тенденций, породивших кризисное сознание социума, общество в Кыргызстане может воспользоваться институтом гражданского общества. Институт гражданского общества как социальная реальность в многообразии социально-экономических и социально-политических признаков, служит, с одной стороны, мерой социальной устойчивости в соответствии со структурой общественной жизни, которая складывается из социально-экономической, социально-политической, социально-идеологической, социально-психологической устойчивости.

Ключевые слова: социум, жизнедеятельность, нравственность, сознание, природа, фактор, процесс, общественно-экономическая формация, база, стратегия.

This article discusses the role of moral consciousness in the life of society, it also says that moral consciousness as a combina-

tion of rational and irrational in man and society in interaction with social being, on the one hand, singled out a person from the natural world, and with its help a man-made and relatively safe and comfortable world was created, and on the other hand, in a certain way, contributed to the fact that in modern conditions society has reached an ecological and spiritual-demographic impasse. And thus, the modern moral consciousness needs a significant transformation in order to get out of this impasse. To overcome the tendencies that gave rise to the crisis consciousness of society, society in Kyrgyzstan can use the institution of civil society. The institution of civil society as a social reality in a variety of socio-economic and socio-political features serves, on the one hand, as a measure of social stability in accordance with the structure of public life, which is composed of socio-economic, socio-political, socio-ideological, socio-psychological stability.

Key words: society, life activity, morality, consciousness, nature, factor, process, socio-economic formation, base, strategy.

Кыргызстанда туруктуулукту кармоо жана прогрессивдүү өнүгүү зарылдыгынан улам Кыргызстанда коомдун турмушундагы адеп-ахлактык аң-сезимдин ролу тынымсыз жогорулап жатат. Бул ошондой эле, биринчиден, коомдук аң-сезимдин органикалык бөлүгү болгондуктан, ал коомдук болмуш тарабынан гана аныкталбастан, ага активдүү тескери таасир тийгизет. Экинчиден, адеп-ахлактык аң-сезимдеги бардык өзгөрүүлөр, эң маанилүүсү, түздөн-түз же кыйыр түрдө коомдук турмуштун өзгөрүшүнөн келип чыккандыгы барган сайын айкын болуп баратат. Үчүнчүдөн, бүгүнкү күндө жаңы формаларга ээ болгон адеп-ахлактык аң-сезим, мисалы, медициналык, башкаруучулук, маалыматтык, педагогикалык аң-сезим, коомдук кайра түзүүлөр жана коомдук эмгектин дифференциацияланышы менен тыгыз байланышта, ал коомдук субъекттердин ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнөн чагылдырылып, адеп-ахлактык аң-сезимдин бул формаларынын алып жүрүүчүлөрүнө айланышат. Төртүнчүдөн, азыркы учурда коомдук аң-сезимдин төмөнкүдөй ар кандай формалары активдүү калыптанууда, алар универсалдуу деп айтуу менен, мисалы, массалык, экологиялык, моралдык аң-сезимге түз же кыйыр түрдө байланыштуу. Бешинчиден, адеп-ахлактык аң-сезим анын коомдук болмушун түзүүчү коомдун активдүү рефлексиялык жана трансформациялоо процессинин процесси

катары аныкталат. Бир жагынан болмуштун чагылышы, анын тез өзгөрүшүнө реакция катары көрүнсө, экинчи жагынан болмушка таасир этүүчү курал катары аракеттенет. Ошентип, коом канчалык адеп-ахлактуу болсо, ал ошончолук туруктуу жана алдын ала айтууга болот. Коомдо жемкорлук, уурулук, тууганчылык ж.б.денгээли төмөн. Ошентип, адеп-ахлактык аң-сезимдин активдүүлүгү азыркы шарттарда коомдук турмушка үзгүлтүксүз жана тынымсыз өсүп жаткан багытталган таасир этүүдө көрүнүп турат. Ал эми бул таасирдин мүнөзүнө жана сапатына жараша коомдун бакубаттуулугу, анын күнүмдүк турмушу көз каранды. Адеп-ахлактык аң-сезим адамдагы жана коомдогу коомдук жандык менен өз ара аракеттенүүдө рационалдуу жана иррационалдыктын жыйындысы катары, бир жагынан адамды жаратылыш дүйнөсүнөн бөлүп алып, анын жардамы менен адам жасаган жана салыштырмалуу коопсуз, ыңгайлуу дүйнө жаралды, ал эми экинчи жагынан - азыркы шарттарда коом экологиялык жана руханий-демографиялык тунгуюкка жеткендигине кандайдыр бир денгээлде салым кошкон. Ошентип, азыркы адеп-ахлактык аң-сезим бул тунгуюктан чыгуу үчүн олуттуу трансформацияга муктаж.

Коомдук аң-сезимдин ар кандай тарыхый доорлордогу ролун эго активдүүлүгү жана коомдук турмушка тийгизген тескери сапаттык таасири жагынан талдап көрөлү.

XX кылымдын экинчи жарымында XXI кылымдын башында адамдын коомдук турмушундагы аң-сезимдин ролу жөнүндөгү маселе ааламдашуу процесстеринин өнүгүндө ой жүгүртүүнү талап кылат.

Азыркы учурда Кыргызстанда адеп-ахлактык аң-сезим дагы эле өткөөл абалда уланууда, анда биздин пикирибизде, кыргыздардын басымдуу бөлүгүнүн консервативдүү салттуу баалуулуктарын кармануунун натыйжасында күчөгөн кризистин белгилери байкалууда, тез өнүгүп жаткан коомдук турмуштан белгилүү бир арта калуу менен тең салмаксыздыкты, моралдык кризистин өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон кризистен жалпы абалды, керек болсо, адеп-ахлактык аң-сезим да тез өзгөрүп жаткан дүйнөгө, болмушка ыңгайлашуусу керек. Орус изилдөөчүсү Д.И. Дубровский мындай дейт: «Ааламдашуу процесстери ылдамдап бараткан маалыматтык коомдун шарттарында аң-сезим маселеси жердеги цивилизация үчүн чечүүчү мааниге ээ болууда. Бул багыттагы илимий иштерди уюштуруунун салттуу формалары эскирген, начарлар натыйжалуу, каалаган кумулятивдик натыйжаны бере албайт. Анын баары бизге аң-сезим маселесинин өнүгүүсүнүн азыркы абалын ачык көрсөтүп турат» [1, 6-7-бб.]. Б.А. Грушин, өз кезегинде, «коомдук аң-сезим жалпы эле башка подсистемалардан, анын ичинде коомдук болмушка

таандык болгондордон көз каранды, бирок алардын иштөөсүнө жана өнүгүүсүнө олуттуу таасирин тийгизүү менен аталган бардык подсистемага да таасирин тийгизет» деп белгилейт [2, 43-б.]. Албетте, Д.И. Дубовицкий жана Б.А. Грушин аң-сезим жөнүндө адеп-ахлактык аң-сезимге карата абдан туура айтат.

XX кылымдын экинчи жарымында экономикалык жана технологиялык жактан эң өнүккөн бир катар мамлекеттер чындыгында азыркы учурда постиндустриалдык же маалыматтык коом катары аныкталган социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы этабына өтүштү. Азыркы учурда электрондук байланыштын тез өнүгүшүнө байланыштуу адамзаттын басымдуу бөлүгү тигил же бул түрдө жана формада өнүгүүнүн ушул фазасына өттү. Кыргызстан да бул процесстен четте калган жок. Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы этабы табигый түрдө адамдардын аң-сезиминин өзгөрүшүнө, анын ичинде, албетте, моралдык жактан да өзгөрүүгө алып келет. Мындай тез өтүүнүн кесепеттеринин бири – азыркы доордун борбордук маселеси аң-сезимдеги революция болуп калды. Ошентип, орус изилдөөчүлөрү А.И. Ракитов жана Е.Д. Панов, ушуга байланыштуу, ошондой эле бардык постсоветтик мамлекеттердин аймагында болуп жаткан кайра курууларга байланыштуу доордун борбордук маселеси экономикалык, саясий, маданий, мамлекеттик түзүлүштүн маселеси болуп санала тургандыгын көрсөтүп, аң-сезимдеги революция, алардын пикири боюнча, «эбак эле башталган» [3, 36-б.].

«XXI кылымда, - деп жазат Ю.В. Яковец, - дүйнөлүк, жергиликтүү жана глобалдык цивилизациялардын динамикасындагы жогорку узак мөөнөттүү циклдердин өзгөрүшүнө байланыштуу, узакка созулган жана терең цивилизациялык кризис адамзатты тагдыр тандоонун алдына коюп, бүтүндөй гуманитардык-ноосфералык дүйнөлүк цивилизацияны түзүү үчүн күч-аракеттерди бириктирүүнү талап кылып, бешинчи муундагы жергиликтүү цивилизациялардын диалогуна жана өнөктөштүгүнө негизделген» [4, 11-б.]. Илимпоздун божомолу боюнча, «XXI кылымдын экинчи чейрегинен тартып, жаңы цивилизациялык циклдин жогорулоо фазасына өтүү башталат, баарыдан мурда Чоң Евразия мейкиндигинде» [4, 56-б.]. Учурда бул процесс жүрүп жатканын белгилейбиз.

Ж.Т. Тощенко аң-сезим менен коомдун болмушунун ажырагыс байланышын баса белгилеп, өнүгүүнүн жаңы этабына өтүү менен шартталган төмөнкүдөй маанилүү аспектилери жана көйгөйлөрдү көрсөтөт:

– окумуштуулар жана практиктер бул экономикалык, саясий жана башка процесстерди адамдардын

каалоолорунан жана мүдөөлөрүнөн бөлүп кароого болбостугун көп учурда унутуп коюшат [5, 3-б.];

– постсоветтик республикалардагы коомдук турмуштун азыркы абалынын негизги көрсөткүчү мурдагыдай эле экономикалык көрсөткүчтөрдүн өзү эмес, адамдык сапаттар жана адамдардын жыргалчылыгы болуп саналат [6, 53-б.];

– азыркы кризис АКШдан карызга алынган кектөө коомунун моделин акылсыз кармануунун бир түрү. Бул постсоветтик өлкөлөрдө курулуп жаткан «кол чатырча изилдөө» үчүн төлөм, коом теориясы боюнча тереңдетилген иштерди жүргүзүүдөн баш тартуу [5, 602-б.];

– республикаларда «өлкөдө жана дүйнөдө болуп жаткан процесстерге коомдук аң-сезимдин таасири күчөп баратат» [5, 271-б.], ал эми «аң-сезимдин иш-аракети өзүнүн көрүнүшүн тандап алууда, максаттуулугунда, процесс катары өзүнүн спецификалык мүнөздөмөсүндө (аң-сезимдин актылары, алардын мазмуну, таанып-билүү каражаттары, максаты ж.б.) табат» [6, 13-б.];

– дүйнө жүзү боюнча жана республикалардагы болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн мазмунун жана векторун аныктоочу факторлордун арасында коомдук маанай [7, 5-б.], коомдук аң-сезимдин деңгээлинде белгилүү бир баалуулук багыты менен практикада ишке ашырууга даяр жана жөндөмдүү;

– постсоветтик өлкөлөрдүн көбүндө коомдук аң-сезимге «гипертрофияланган социалдык өзгөчөлүктөргө ээ (бийликке ашкере суусап, байлыкка чексиз умтулуу, атак-даңкка болгон азаптуу каалоо) таасир этет» [8, 54-б.].

Кыргызстандын коому өзүнүн өнүгүүсүндө туруктуу жана туруксуз жашоо этаптарынан өтүп, анын мүнөздүү менталитетинин өзгөчөлүктөрүн түшүнүүдөн чыгышы керек, бирок ошол эле учурда дүйнөнүн бардык чөйрөлөрүнүн ааламдашуусу менен байланышкан заманбап мезгилдин чакырыктарын да эске алышы керек. Бүгүнкү күндө коомдун аң-сезимин өнүктүрүүнүн багыттары, мисалы, коопсуздукту сактоо, керектөөчүлөрдүн психологиясынын жана дүйнө таанымынын токтоосуз өсүшүнө тыюу салуу ж.б. бар.

Коомдук турмуштун структурасындагы кризистик процесстер коомдук аң-сезимдин жаны мазмунун калыптандыруу менен бирге коомдук кайра түзүүлөрдүн багытын аң-сезимдүү түрдө жүргүзүүгө тийиш.

Биздин пикирибизде, социумдун кризистик аң-сезимин пайда кылган тенденцияларды жеңүү үчүн Кыргызстанда коом жарандык коом институтун колдонсо болот. Жарандык коомдун институту ар түрдүү социалдык-экономикалык жана социалдык-саясий өзгөчөлүктөрдөгү социалдык реалдуулук катары, бир жагынан, коомдук-экономикалык,

социалдык-саясий, социалдык-идеологиялык, социалдык-психологиялык туруктуулук менен байланыштуу. Укуктук мамлекетке негизделген жарандык коомду туруктуу өнүктүрүү стратегиясы мазмуну менен формаларында динамикалуу өзгөрүүлөр болуп жаткан азыркы саясий маданияттын калыптанышынын диалектикалык процессинин жүрүшүндө келип чыгышы керек. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда коом, анын мүчөлөрүнүн этникалык таандыктыгына карабастан, жарандык коомду түзүүнүн төмөнкүдөй процесстерин жана көйгөйлөрүн башынан өткөрүүдө:

– реформанын квазилибералдык идеологиясын жеңүү жана социалдык интеграцияланган туруктуу өнүгүүнүн илимий негизделген стратегиясы менен саясатына өтүү;

– мыйзамдуулуктун жана жарандык коомдун биргелешкен эволюциясы үчүн кеңири социалдык базаны түзүүгө мүмкүндүк берүүчү конституциялык түзүлүш процесстерин ырааттуу баштоо;

Жарандык коомдун калыптанышын негизги учуру – либералдык, капиталисттик, жеке менчик жана керектөөчүлүк мамилелерди жамааттык, жөнгө салынган, мыйзамдуу жана коом тарабынан бекитилген ченемдер менен муктаждыктарга карата жеңүү. Ички маселелерге материалдык принциптен руханий принциптин «артта калышын» таандык кылууга болот, бул коомдун адеп-ахлактык абалына, анын адеп-ахлактык аң-сезимине да терс таасирин тийгизбей койбойт. Кыргызстан үчүнчү миң жылдыкка ынтымагы жок, алсыраган, ички карама-каршылыктарга, кыйратуучу тышкы таасирлерге жакын кадам таштады жана жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул абалды жеңип келе жатат.

СССР кулагандан кийин Кыргызстан өзүнүн маданий-цивилизациялык негиздерин сактап калуу менен саясий эгемендүүлүккө ээ болду, ал негизинен салттуу баалуулуктардан жана коомдун жашоосун сактоо, кайра өндүрүү үчүн зарыл элементтерден турат. Мына ушул негиздерде биздин өлкө азыркы замандын субъективдүү жана объективдүү мүнөзүндөгү чакырыктарды кабыл алды. Жогоруда айтылгандардан көрүнүп турат, азыркы учурда адеп-ахлактык аң-сезим бир бөлүгү болуп саналган дээрлик бардык элдин коомдук аң-сезиминин негизин, бир жагынан, маданий-цивилизациялык компонент түзсө, экинчи жагынан, диалектикалык жактан кароо керек болгон ааламдашуучулук чакырыктар. Учурда Кыргызстанда адеп-ахлактык аң-сезимдин калыптанышына эң чоң таасирин тийгизген негизги субъективдүү жана объективдүү факторлорду санап көрөлү.

Субъективдүү факторлор:

– батыш цивилизациясы азыркы учурда өз баалуулуктарын көрсөтүүгө аракет кылып жаткан

ааламдашуу процесстерин жана баалуулуктарын бириктирүүчү жооп катары улуттук өздүк аң-сезимдин өсүшү;

– кыргыз элинин коомдук, адеп-ахлактык аң-сезимин деформациялаган батышташтыруу жана америкалаштыруу процесстери;

– керектөө коомунун баалуулуктарын жана жашоо образын таңуулоонун шартында кыргыз элинин салттуу руханий баалуулуктарынын жарым-жартылай девальвацияланышы;

– Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнүн илимий жактан негизделген стратегиясынын жана тактикасынын иш жүзүндө жоктугу;

– укук жана жарандык коом институттарынын жетишсиз өнүккөндүгү;

– мамлекеттин укук жана салык саясаты жаатындагы калктын компетентсиздиги жана пассивдүүлүгү;

– коомду укуктук мамлекетти куруунун реалдуу процесстеринен ажыратуу.

Объективдүү факторлор:

– Кыргызстандын рыноктук мамилелерге жана экономиканын дүйнөлүк стандарттарга өтүшү, бул калктын дүйнө көз карашын, анын ичинде адеп-ахлактык аң-сезимин кайра түзүүнүн зарылчылыгына алып келди;

– экономиканын интенсивдүү (сапаттык) өсүшүнө зыян келтирүүчү экстенсивдүү (сандык) өсүшү, ал бир жагынан зарыл болгон материалдык базаны түзбөстөн, жаңы коомдук-экономикалык формацияга өтүүнү олуттуу кыйындатат, ал эми экинчи жагынан, аң-сезимдин өзгөрүшүн, анын тез өзгөрүүчү тышкы шарттарга ыңгайлашуусун олуттуу татаалдатат;

– калктын көпчүлүк бөлүгүнө жогорку квалификациялуу медициналык кызматтарды жана сапаттуу билим алууга мүмкүндүк бербеген медицинаны, билим берүүнү, жалпы эле социалдык чөйрөнү коммерциялаштыруу;

– Кыргызстандагы коомдун кайра жаралышынын реалдуу процесстерине таасир этүүчү бир катар географиялык жана маданий-тарыхый факторлор;

– региондук жана эл аралык кызматташтыктын социалдык-экономикалык, саясий жана руханий негизин түзгөн интеграциялык процесстер;

– Кыргызстан маданий-тарыхый себептерден улам даяр эмес болгон узакка созулган кризистик процесстер;

– коомдун, анын өндүргүч күчтөрүнүн жана өндүрүштүк мамилелеринин прогрессивдүү өнүгүшүн олуттуу татаалданткан Кыргызстандын социалдык-экономикалык инфраструктурасы жетишсиз калыптанган, өнүккөн же модернизацияланбаган.

Сонунда белгилей кетүүчү нерсе, жогорудагы факторлордун бардыгы тигил же бул түрдө жана формада Кыргызстан элинин адеп-ахлактык аң-сезиминин абалына жана азыркы өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Ошол эле учурда анын абалынын объективдүү көрсөткүчү, эң маанилүү, чындыгында азыркы учурда адеп-ахлактык аң-сезимдин үстөмдүк кылуучу компоненти да аны түзгөн факторлор менен бирге экологиялык аң-сезим болуп саналат. Адамдын жаратылыш чөйрөсүнө тийгизген өтө терс таасирин эске алуу менен, адамдардын азыркы адеп-ахлактык аң-сезимин калыптандырууда экологиялык аң-сезимдин мааниси ушунчалык зор болгондуктан, ал мыйзамдуу гана эмес, ошондой эле адеп-ахлактык жана экологиялык аң-сезимдин өз ара байланыштары менен бири-бирине тийгизген таасирлерине философиялык талдоо жүргүзүү зарыл.

Адабияттар:

1. Дубровский Д.И. Проблема сознания в философии и науке / Д.И. Дубровский. - М.: Канон, 2009. - 472 с.
2. Грушин, Б.А. Массовое сознание: опыт определения и проблемы исследования / Б.А. Грушин. - М.: Политиздат, 1987. - 368 с.
3. Ракитов А.И., Панов Е.Д. Путь России: понять и жить. Социально-философские этюды / А.И. Ракитов, Е.Д. Панов. - М.: Республика, 1995. - 127 с.
4. Юдин Б.Г. Эрик Григорьевич Юдин / Б.Г. Юдин. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. - 399 с.
5. Тощенко Ж.Т. Идеологические отношения: Опыт социологического анализа / Ж.Т. Тощенко. - М.: Мысль, 1988. - 286 с.
6. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек: монография / Ж.Т. Тощенко. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. - 543 с.
7. Тощенко Ж.Т., Харченко, С.В. Социальное настроение / Ж.Т. Тощенко, С.В. Харченко. - М., 1996. - 196 с.
8. Тощенко Ж.Т. Фантомы российского общества / Ж.Т. Тощенко. - М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2015. - 668 с.
9. Шарипова Р.З., Колбаева З. Место образования, религии и нравственных ценностей в духовном воспитании личности в условиях глобализации. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. №. 5. С. 84-87.
10. Кулназаров А.К., Акматалиев А.Т., Муратбаева Г.Н., Сапарова Б.К. Источник норм нравственности. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2010. №. 2. С. 35-3